

FORTID OG FREMTID PÅ FABRIKKEN

Overvejelser over det nationale industriår 2007

Af Anne Trine Larsen

Kulturarvsstyrelsen har udpeget 2007 til nationalt industriår med det formål at få skabt øget opmærksomhed om industrisamfundets historie. I forlængelse heraf vil der i løbet af året blive udpeget 25 industriminder.¹ Hermed er der sat fokus på industrisamfundets historie samtidig med, at der tilsyneladende er etableret et helt nyt fundament for fortællingen om det. Spørgsmålet er derfor, hvori det nye består og hvilke fortællinger om industrisamfundet, der bliver lagt op til af Kulturarvsstyrelsen.

Kulturarvsstyrelsen indledte sit industriprojekt allerede i 2003, hvor landets museer blev bedt om at undersøge industrisamfundets kulturarv.² Undersøgelsen skulle danne grundlag for, at kulturarvsstyrelsen kunne udpege 25 nationale industriminder, der – med styrelsens egne ord – kunne stå som ‘fyrtårne’ over industrisamfundets historie i Danmark.³ Begrundelsen for styrelsens nedslag på lige præcis industrisamfundet var, at de fysiske rester fra industrisamfundet er ved at forsvinde. Forudsat ‘de fysiske rester’ snævert defineres til at være fabriksanlæg, der bliver anvendt til industriel produktion, er det en korrekt iagttagelse: I og med overgangen fra et industrielt til et postindustrielt samfund bliver fabriksanlæggene ofte brugt til andre formål end industrielle, eller de bliver revet ned, hvis de ikke længere skal bruges til industriproduktion. Således er anlæggene ofte omdannet til det uigenkendelige, eller de er jævnet med jorden for at give plads til andre bygninger, der lever op til den nye tids krav og behov.

Når den industrielle produktion på et fabriksanlæg er standset, så er det sjældent, at nedrivning eller ombygning af et anlæg fører til voldsomme protester fra de lokale miljøer. Det kan selvfølgelig skyldes, at der ikke er ret mange arkitekter, lokale historikere eller andre af dem, der normalt forholder sig til bevaring af bygninger, der har interesseret sig for industriens bygninger – eller mere præcist for bevaring af fabriksanlæg. Årsagerne hertil er givetvis mangfoldige, men en helt oplagt grund er, at fabriksanlæg sjældent fremstår som smukke bevaringsværdige gamle bygninger. I den forstand kan det derfor virke oplagt, at kulturarvsstyrelsen har sat fokus på industrien: Hvis vi skal have bevaret nogle fysiske rester af de industrielle produktionsanlæg, er det på tide at handle.

Spørgsmålet er derfor, hvad 25 industriminder kan fortælle om industrisamfundets historie. Da der allerede findes en omfattende udforskning af industrisamfundets historie, bliver den første overvejelse, hvilke historier om

industrisamfundet der mangler at blive fortalt. Derefter bliver der afdækket en række problemer ved at gemme fysiske levn fra industrisamfundet, og det bliver undersøgt, hvad de materielle levn kan bidrage med til historien om industrisamfundet. Denne del af undersøgelsen er teoretisk og metodisk funderet i den svenske historiker Annika Alzéns forskning, der suppleres med indsigter fra 'industriell arkæologi', teori om bygningers mening, rummets betydning og industrimiljøanalyser. Endelig bliver det med afsæt i nyere teori om historiebrug undersøgt, hvilke fortællinger om industrisamfundet, som de hidtil udvalgte minder lægger op til.

Nyt om industrisamfundets historie

I kulturarvsstyrelsens udspil er det forudsat, at det er nødvendigt at sætte fokus på industriens historie. Men spørgsmålet er, om det egentlig er synderligt vigtigt, eller rettere om der mangler viden på området. Dernæst er det helt centralt at overveje, hvad femogtyve fabriksanlæg kan fortælle om industrisamfundets historie? Spørgsmålet er derfor, hvordan ét fabriksanlæg relaterer sig til et helt samfunds historie, og hvordan det kan bidrage til fortællingen om samfundet?

For at svare på det sidste først så beror spørgsmålet på, hvordan industrisamfundet bliver defineret. Kulturarvsstyrelsens definition er ikke helt uproblematisk, da industrisamfundet er afgrænset til tiden 1850-1970. Det selvom der har været en del industri før og en hel del industri siden: Det var først i 1900-tallet industrien blev rigtig betydningsfuld for samfundets videre udvikling. Det var først i slutningen af 1950'erne, at industrien overhalede landbruget som vigtigste eksporterhverv, og Danmarks eksport er fortsat helt domineret af industrivarer.⁴ Omvendt kan afgrænsningen forsvares med, at industrien i perioden 1850-1970 havde en vis betydning for samfundet. Det er med andre ord ikke helt indlysende, hvori et industrisamfund måtte bestå, eller hvad der måtte adskille det fra andre sam-

fundstyper, og dermed er det da slet ikke klart, hvordan konkrete fabriksanlæg kan bidrage til at fortælle historien om dette ikke synderligt velafgrænsede eller veldefinerede samfund. Med denne mangel på præcision er det også aldeles uklart, hvilken rolle fabriksanlæggene eventuelt kunne spille, om der egentlig er noget at bruge dem til og endnu mere bredt, om industrisamfundets historie ikke allerede på ganske formidabel vis er fortalt. Det spørgsmål vil det ikke være muligt at svare på, med mindre der bliver anvendt en ordentlig og præcision definition af, hvad et industrisamfund måtte indeholde.

Hvad fabriksanlæg derimod kan sige noget om, det er industriens historie. Den er til gengæld – i modsætning til industrisamfundet – nem at afgrænse, og det gjorde styrelsen da også i sine tidlige skrivelser til alle landets museer.⁵ En industrivirksomhed er nemlig karakteriseret ved at være en vareproducerende virksomhed med mere end fem ansatte. Den vil tillige ofte anvende maskiner i sin produktion, ligesom den ofte producerer til et anonymt marked, men ikke nødvendigvis. Således kan produktion være til en kendt køber, eller produktionen kan ske alene ved håndkraft. Den afgrænsning af en industrivirksomhed er der ikke meget at indvende imod: Det er en udbredt og anerkendt standarddefinition, der bliver brugt i store dele af litteraturen om industriens historie.⁶ Imidlertid følger det anerkendte og almindelige et nyt spørgsmål til styrelsens intention om at udpege industrimin-der: Er det egentlig nødvendigt at skabe opmærksomhed om industriens historie? Er der ikke allerede rigelig opmærksomhed om den, og er dens historie ikke allerede skrevet?

Industriens historie har nemlig været genstand for historieforskning siden slutningen af 1800-tallet i Danmark. Indrømmet, der har været større eller mindre prestige forbundet med at bedrive industrihistorie, og der har været meget forskellige mængder af aktivt udøvende industrihistorikere i Danmark. Men Nyrops "Bidrag til den danske Industris Historie" fra 1873 antyder, at interessen for industriens historie er nogenlunde ligeså gam-

Fabrik i Herning-Ikast-Hammerup-området, 1977. Ledninger, lamper og borde med trøjer fylder billedet. Med den høje synsvinkel tårner trøjerne sig op over arbejderen og fotografiet viser sig som både dokumentation og fortolkning. (Foto: Bent Tilsted, Arbejdermuseet og ABA)

mel som industrialiseringen af Danmark. Siden Nyrops værk er der med jævne mellemrum udgivet undersøgelser af industriens historie og måske senest afrundet med det store stiledede projekt "Industriens vækst og vilkår. Dansk Industris Historie efter 1870". Projektet blev iværksat i 1984 med støtte fra både Carlsbergfondet og Statens humanistiske Forskningsråd og har udmøntet sig i et fembindsværk, der behandler så grundlæggende temaer som strukturudvikling, arbejdskraft, ledelse, teknologi og de politiske betingelser for industriens udvikling. Hermed er det svært at påstå, at der overordnet mangler viden om industriens historie. Det gælder endnu mindre, når de undersøgelser, der i øvrigt er foretaget af industriens historie, tages i betragtning. Industriens historie er altså rimeligt velbeskrevet, selvom der mangler undersøgelser af enkelte områder og brancher, og selvom hoved-

vægten af den hidtidige forskning har været i jern- og metalindustrien, tekstil- og beklædningsindustrien eller i nærings- og nydelsesmiddelindustrien. Hvad der mangler er snarere industriens kulturhistorie eller industrisamfundets historie. Kulturarvsstyrelsens idé om at fokusere på industriens historie er dermed interessant, for så vidt fokus bliver sat på kulturhistorien eller på industrisamfundets historie. Begge dele er der helt ubetvivleligt lagt op til med styrelsens industriprojekt, som derfor skal hilses velkomment.

Mere specifikt mangler der undersøgelser af enkelte industrier og enkelte industriområder/-brancher. Og allermest mangler der undersøgelser af små og mindre virksomheder, der har haft en afgørende betydning for den danske industris historie. Fortællingerne om de mindre anlæg er sjældne, og de er også svære, da der ofte er et ret sparsomt kildema-

teriale til deres historie. Det sidste skyldes ikke mindst, at de små virksomheder ofte er mundtlige kulturer: Virksomhedsejeren tager sjældent skriftlige referater af sine beslutninger eller diskuterer dem med nogen, der finder det nødvendigt at skriftliggøre overvejelserne. Den nyere del af denne historie vil det dog være muligt at fortælle med afsæt i interviews og erindringer, hvis vi går i gang, før de sidste af disse arbejdere og virksomhedsledere er døde og borte. Umiddelbart er der ikke med udpegning af 25 nationale industriminder lagt op til at fortælle disse historier, men måske hvis der peges på industrimiljøer frem for på enkelte industrianlæg, vil denne del af historien også kunne fortælles.

Stadig med afsæt i definitionen af en industrivirksomhed er det muligt at fremhæve, at også væsentlige dele af teknologihistorien er skrevet. Således har eksempelvis Teknologihistorisk Selskab bidraget med betragtelige dele af industrisamfundets historie, hvor der har været vægt på industriens rolle i samfundet. Så også her er der tale om en udvidelse fra den snævre industrihistorie. Dertil kommer, at den politiske historie, socialhistorien og kulturhistorien for perioden efter 1850 har udvidet industrihistorien, således at det alt i alt kan være svært at argumentere for, at der skulle mangle industrihistorie, om end centrale dele af industrisamfundets socialhistorie mangler udforskning, og dets kulturhistorie er et stort set ubeskrevet blad. Det er måske netop på det sidste punkt, at det kan være muligt at finde argumentet for, at der skal peges på industriminder, der kan fortælle industrisamfundets historie – eller i hvert fald en lille bitte del af industrisamfundets kulturhistorie.

Spørgsmålet er imidlertid, hvordan det er muligt at bevæge sig fra industriens historie til industrisamfundets historie. En sådan bevægelse kan tage afsæt i en definition af industrivirksomheder som: "varefremstilling i virksomheder med mindst fem (seks) arbejdere og udelukker såvel bygge- og anlægsvirksomhed som håndværks- og servicefag, offentlige værker o. lign."⁷ Med denne helt konventionelle og snævre definition bliver der peget på arbej-

dere, teknologi og marked som vigtige elementer for industrien, og det er tillige elementer, der er centrale for det samfund, som industrivirksomhederne er en del af. En nærmere bestemmelse af et industrisamfund kan således tage afsæt i, at arbejderne var ganske afgørende for ikke bare den enkelte industrivirksomhed, men for hele samfundet. Arbejderne arbejdede på fabrikkerne, og de organiserede sig fagligt og politisk for at forbedre både løn og arbejdsvilkår. Fabrikkerne betød også, at arbejdet blev skarpt opdelt i fritid og arbejdstid, og fra 1938 med den første ferielov blev fritiden endda udvidet til også at indeholde ferier. Arbejderne etablerede et helt kulturelt og socialt liv, som havde en vis tilknytning til fabrikkerne.⁸ Spørgsmålet er, hvad fabriksanlæg kan bidrage med til denne del af historien.

Måske er den heller ikke nødvendig, da netop arbejdernes historie har været et vigtigt forskningsområde siden slutningen af 1960'erne og institutionaliseret fra og med stiftelsen af Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie (SFAH). SFAH havde som hovedformål at formidle arbejdernes historie og har i snart fyrre år givet markante bidrag til forståelsen af industriens historie. Arbejderhistorie er selvsagt tæt knyttet til industriens historie og udvider industrihistoriens udforskning med arbejdernes og arbejderbevægelsens rolle i denne udvikling. Det indebærer tillige, at der med tilføjelsen af arbejderhistorie til industriens historie bliver gjort de første ansatser til en industrisamfundshistorie. Lad det være klart, at store dele af arbejdernes historie endnu er ubeskrevet. Der har nemlig blandt arbejderhistorikere været fokus på at skrive den politiske og den faglige del af arbejdernes fortid, mens kulturhistorien er et nærmest ubeskrevet blad. Netop på dette punkt kunne fabriksanlæg være et udmærket supplement til de historier, der foreligger eller kan skrives, men det vil i så fald kræve en række overvejelser over, hvordan anlæggene kan bruges som kilde: Hvad er det, de kan fortælle arbejderhistorikerne?

Industrisamfundet fordrer dermed en noget bredere definition end den 'industri' eller 'in-

dustrivirksomhed' giver. Skal hele samfundet med, så må infrastruktur, boliger, indkøbsmuligheder, skoler og politiske institutioner medtænkes. Spørgsmålet er da, hvad et fabriksanlæg kan sige om et helt samfund. Det må derfor overvejes, om ikke det vil være bedre at se fabriksanlæggene i deres kontekst. Det vil sige, at det kunne være en pointe at udpege hele kulturmiljøer frem for enkelte industrianlæg, når der skal peges på industriminder. Dette ville give en mulighed for at fortælle industrisamfundets historie med afsæt i de fysiske rester fra industrisamfundet, frem for blot at kunne fortælle en forherligende historie om den driftige iværksætter, som så ofte tidligere er beskrevet.

Et levende museum

Med afsæt i en forestilling om at fabriksanlæg eller endnu bedre industrimiljøer kan danne udgangspunkt for udforskning og formidling af industriens kulturhistorie, vil det være oplagt at undersøge, hvordan det egentlig står til med de fysiske rester fra industrisamfundet. Spørgsmålet er derfor, om den fysiske kulturarv er ved at forsvinde, om det er et problem, og hvilke problemer der måtte være knyttet til at gemme fysiske industriminder.

De første industrianlæg blev fredet allerede i 1918, da den første bygningsfredningslov trådte i kraft. Her blev nemlig Holmen, den kgl. Flådes værft fra 1680, Det kgl. Uldmanufaktur fra 1759 og Lille Mølle fra 1783 fredet. Ganske vist blev bygningerne ikke fredet, fordi de var gamle industrianlæg, men fordi bygningerne i sig selv var interessante. Herefter er der løbende blevet fredet en stribe af industrianlæg således, at der nu er omkring 40 fredede industrianlæg i Danmark.⁹ En lidt nærmere undersøgelse af disse fyrre anlæg viser, at 17 blev fredet i løbet af 1990'erne og 12 i løbet af 1980'erne, hvilket antyder, at nok har der langt op i århundredet været en begrænset interesse for at frede industrianlæg, men især i de seneste årtier har der både været interesse, opmærksomhed og velvilje overfor fredning af industrianlæg.

Denne opmærksomhed har nok en vis sammenhæng med industriregistreringen, hvor Nationalmuseet i samarbejde med de lokale museer rundt omkring i landet registrerede industrianlæg. Projektet "Industrialismens bygninger og boliger" ledede registreringen af industrivirksomhederne i løbet af 1970'erne og 1980'erne. Registreringen tog afsæt i erhvervstællingen fra 1935 og kortlagde, hvilke af bygningerne der endnu fandtes, og nogle blev endda fotodokumenteret.¹⁰ Hermed fremstår industriregistreringen som kilde til industrianlæg, der er ældre end fra 1935 og endnu ikke var jævnet med jorden i 1975. Men den kan selvsagt ikke sige meget om industrianlæg, der var anlagt efter 1935, og det gælder for langt den største del af industrivirksomhederne i Danmark, da industrien oplevede en betydelig vækst i efterkrigstiden. Men ud over at fremstå som en kilde til den ældre industrihistorie, så satte registreringen faktisk fokus på industrianlæggenes historie og skabte opmærksomhed om, at de også burde bevares for eftertiden.

Den nye opmærksomhed på industrianlæggenes historie blev også understreget af og udviklet med oprettelsen af "Selskabet til bevarelse af industrimiljøer" i 1979. Formålet med selskabet er:

at videreføre og udbygge det arbejde, som i de foregående fem år var taget op af projektet 'Industrialismens Bygninger og Boliger'. Den bredere baggrund for begge initiativer var de alvorlige trusler over for ældre industrimiljøer, som de foregående års hektiske økonomiske vækst havde ført til. Samfundet bruger store ressourcer på at værne om landbrugskulturen og magtens og kirkens bygninger. Det er imidlertid industrialismens fabrikker og boliger, som i særlig grad er truet af ubetænksomme overgreb og en manglende bevidsthed om deres kulturelle betydning.¹¹

Hermed var der – og er der – sat fokus på industriens historie og ikke mindst på dens kulturminder i form af fabriksanlæg. Men selskabet har ikke blot etableret opmærksomhed om den industrielle kulturarv, det har tillige arbej-

det på at få industrianlæg fredet. Det er da også fristende at antyde, at 40 anlæg fra industrisamfundet måske kan virke en anelse i underkanten set i lyset af de mange industrivirksomheder, der har været rundt omkring i landet igennem de sidste århundreder. Skal anlæggene udgøre en hjørnesten i udforskningen eller formidlingen af industrisamfundets historie, da virker antallet absurd lavt, men ét er fredningsmål, noget helt andet er ambitionen om at fortælle historie.

Fredning af industrianlæg sker nemlig, som nævnt, sjældent af interesse for industrien eller dens historie, men oftere af interesse for gamle bygninger og deres bevaring. Dermed er der med den svenske kulturhistoriker Annika Alzén's formulering tale om en traditionel forståelse af kulturarv.¹² Den traditionelle begrundelse kan i en vis forstand karakteriseres som finkulturel, idet der er tale om enestående, elitære og eksklusive anlæg, der kan fremstå som et afgrænset historisk minde om en svunden tid. Denne forståelse er imidlertid sjældent interessant for industrianlæg: Industrianlæg er ofte grimme og præget af den udvikling, produktionen har været igennem. Forandring er nemlig et helt grundlæggende karaktertræk ved industri: Økonomiske kræfter fjerner de industrier, som producerer varer, som forbrugerne ikke længere vil have, eller som ikke formår at være på højde med deres konkurrenters teknologianvendelse. Forbedringer af kvalitet og reduktion af omkostninger er industriens mantra, som den tvinger sig selv til at leve op til.¹³ Sat på spidsen så er industrianlæg, der ikke udvikler sig, udtryk for en industri, der enten er gået konkurs eller er lige ved det. Dertil kommer, at producenterne fjerner de fysiske kilder til gamle produktionsformer, når de udskifter gammelt udstyr med nyt. Genstande forsvinder, steder omdannes, og dokumenter bliver kasseret, før nogen opdager deres historiske værdi.¹⁴ Produktionens tempo og foranderlighed er imidlertid ikke ene om at determinere fabrikkernes karakter. Industrianlæg har nemlig også en høj forfaldshastighed, hvilket sætter hele fastholdelsesproblematikken på spidsen.¹⁵

Endvidere er det ikke kun selve fabriksanlæggene, der hele tiden forandres. Det gør også deres omgivelser. Ofte bliver transportsystemer, indkøbssteder og beboelseskomplekser, der har været tilknyttet givne fabriksanlæg, ændret uden respekt for deres historiske værdi, når livet går videre – eventuelt efter at den industrielle produktion er ophørt på egnen.¹⁶ Med det postindustrielle samfund følger, at sporene fra industrisamfundet forsvinder, når dets rester finder ny anvendelse. Dermed kan historiske karakteristika være svære at gennemskue, men til gengæld bliver anlæggene sikret vedligeholdelse.¹⁷

Industrianlæggenes særlige karakteristika og ikke mindst (gen-)brugen af anlæggene indebærer, at den elitære forståelse af kultur minder er uanvendelig. Derfor er det nødvendigt med en bredere forståelse af kultur minder, når vi ser på industrianlæg. Alzén foreslår derfor, at vi i stedet anvender en moderne forståelse af kultur minder for overhovedet at kunne indfange industrianlæg med begrebsrammen. Dermed bliver det helt centrale at kunne indfange forandring og udvikling, når vi skal vælge kultur minder fra industrisamfundet – ellers er essensen af industrisamfundet udeladt af selve mindet.

Når det er klart, at det centrale ved et industrielt kulturminde er, at det kan formidle fortællingen om forandring og udvikling, da bliver det næste centrale spørgsmål, hvordan industriminderne eller industrikulturen egentlig skal bevares, men heller ikke det er der noget entydigt svar på. Fredning – som grundlæggende er en musealt bevarende form – og restauration – gendannelsen af fortiden – vil givetvis blive ved med at være vigtige former, når industriminderne skal bevares.

Hvor fredningen betegner den traditionelle form for bevaring, da er den moderne form genanvendelse, og den er helt oplagt for industriminder, netop fordi industrien blev ved med at udvikle sig, og fordi de postindustrielle erhverv, der overtager industribygningerne, selv bliver ved med at udvikle sig. Den optimale måde at bevare kultur minder fra industrisamfundet på bliver dermed genanvendel-

se. Derfor kan der selvfølgelig stadig være gode grunde til at frede bygninger, men det er centralt for andre fortællinger end dem, der omhandler industriens historie. På dette punkt er kulturarvsstyrelsens industrimindepjekt helt klart moderne, idet det ikke har været en pointe at få fredet bygninger men at få peget på dem som minder.

Genanvendelsen indebærer imidlertid ligesom fredningerne, at bygningerne bliver bevaret i deres fysiske materialitet. Genanvendelse kan af mange grunde også være en problematisk form. En helt oplagt grund er, at det kan være svært at få de gamle bygninger tilpasset moderne behov.¹⁸ En anden nok så central grund er, at en alt for udbredt genanvendelse kan ende med at give os oplevelsen af, at vi bor i et frilandsmuseum – eller levende museum – og da vi er født og opvokset i et vækstsamfund, er der nok temmelig mange af os, der vil protestere mod en sådan situation. Om ikke andet så fordi den er hæmmende for nutidig og fremtidig udvikling. Et lidt tættere blik på traditionen for at bevare minder fra fortiden viser nemlig, at:

Hvis vi fortsætter med at bevare i samme takt som igennem de sidste 100 år, vil mængden af klenodier vokse til en uoverskuelig størrelse. Ligesom byrden ved at opretholde den vil blive tilsvarende tungere og tungere. Man kan hævde, at denne paradoksale kulturelle udvikling synes at have retning mod en tilstand af forstoppelse.¹⁹

Alternativet til disse lidt omstændelige og pladskrævende former er naturligvis dokumentation. Det indebærer, at vi ikke behøver at gemme eller genanvende bygninger, vi kan bare affotografere dem og gemme alle de skriftlige kilder, der hører til et anlæg, før vi river det ned. Det virker da på mange måder også helt oplagt at overveje om de bygninger, der ikke umiddelbart kan anvendes til nye formål eller nødvendigvis må fredes, blot kan rives ned. Spørgsmålet er derfor, om selve bygningerne kan sige noget om industrisamfundets historie, som de fysisk set mindre, mere håndterlige og ofte todimensionale kilder kan fortælle. Er det

med andre ord nødvendigt at have bygningerne i deres konkrete fysiske fremtoning?

Der ligger altså en iboende modsætning imellem forestillingen om at fortælle industrisamfundets historie og det at bruge minder som udgangspunkt for en sådan fortælling. Modsætningen skyldes, at industrisamfundet var karakteriseret ved forandring og udvikling, mens mindet karakteriseres som stabilt og uforanderligt, som eksempelvis når der foreslås fredninger og restaurationer. Med genanvendelsen af industrianlæg bliver det imidlertid muligt at etablere et industriminde i forandring, hvor udvikling og fremskridt indgår.

Historien i fabriksanlæg: brug af industriminder

Der er ikke ret mange danske historikere, der har overvejet, hvordan vi som industrihistorikere kan bruge fabriksanlæg. Der er med andre ord ikke nogen stabil dansk tradition for at overveje, hvordan fabriksanlæg kan bidrage til enten udforskningen af industriens historie eller til formidlingen af den. Men i udlandet og ikke mindst i England og USA har især industrielle arkæologer forsket i anvendelsen af industrianlæg. På den ene side har hensigten for de industrielle arkæologer siden 1950'erne været at udforske industriens historie gennem dens fysiske rester. På den anden side har det været at formidle den for et bredere publikum.

Det sidste ses tydeligt hos Gordon og Raber, der har skrevet guidebogen "Industrial Heritage in Northwestern Connecticut. A guide to History and Archaeology". Med bogen i hånden kan læseren gå på opdagelse i et tidligere industriområde og få opmærksomheden henledt på fabriksanlæg og spor efter fabriksanlæg. Det siger vel næsten sig selv. Men det er også en guidebog til, hvordan industrien har formet landskabet og omegnen. Gordon og Raber fremfører, at en pointe ved at gemme fabriksanlæg er, at det er muligt ved selvsyn at beskue det faktiske vidnesbyrd, og at beskueren dermed ikke er overladt til andres fund. Vi kan se, hvordan det industrielle landskab er forandret og omsat til ny brug. Når

Hans Ludvig Larsen beskæftiger sig i sin kunst med alle aspekter af fabriksarbejdet. I billedet her er motivet kortspil i middagspausen. Fabriksinteriørets ikonografi – det højloftede rum – gør sig også gældende i kantinen. Arbejderne bliver små i dette rum, men træder alligevel frem, fordi de er samlet i grupper. Lyset falder ind i kantinen og forbinder arbejderne og rummet. Fabrikken er her et samspil mellem mennesker og arkitektur. Hans Ludvig Larsen, "Der spilles kort i middagspausen", 1993, linoleumssnit, 295 x 273 mm, Arbejdermuseet.

man ser fortiden på denne måde, så bedriver man arkæologi. Selve de fysiske rester giver os mulighed for at drage egne konklusioner om de miljømæssige og sociale konsekvenser

af fortidens beslutninger om brugen af landet og dets ressourcer.²⁰ Det er tillige helt centralt, at folk selv kan se fabriksanlæggene. Gordon og Raber mener, at informerede selv-

guidedede besøg til historiske sites og samfund er en central del af at forstå, hvordan der i fortiden blev taget beslutninger om brugen af de naturlige omgivelser, og hvordan områdets industri fungerede.²¹

Hermed giver Gordon og Raber et bud på, hvordan fabriksanlæg kan bruges i formidlingen af historie, og det skal understreges, at der i deres forståelse er fokus på hele industrimiljøer. Enkeltanlæg er dermed ikke interessante, ligesom virksomhedshistorien ikke er det. Det er hele industrisamfundet, der har deres interesse, idet de fremfører, at de fysiske rester kan assistere os i at forstå, hvordan et samfund blev udformet, som det gjorde og afsløre aspekter af området, som ellers ikke er indlysende.²² Vi kan genfinde de muligheder, tidligere generationer så i området, og forstå hvordan senere generationer tilpassede den industrielle arv til ny anvendelse.²³ Denne erkendelse peger i retning af, at vi med vores brug af industrimiljøer skal være opmærksomme på, at vi arbejder med historie, og det vil sige, at vi arbejder med noget, som endnu er i forandring, og at det er forandringerne, vi kan indfange, det er ikke oprindelsen.²⁴

Men Gordon og Raber nøjes ikke med at ville formidle. De vil også udforske industriens historie. Ifølge dem kan den industrielle arkæolog ved hjælp af de fysiske rester, der nu måtte forefindes, og vanligt historikerarbejde i form af granskning af de skriftlige dokumenter i arkiverne etablere en forståelse af intentionerne med og resultaterne af fortidige beslutninger.²⁵ Pointen er, at det arkæologiske arbejde supplerer kildegranskningen, således at bygninger, bygningsrester og landskabet omkring dem kommer til at fungere som kilder til industriens historie. Industrihistorikerne kan med andre ord ikke nøjes med arkivstudier, de må ud i landskabet og undersøge den fysiske kulturarv nærmere. Det sidste forekommer indlysende i situationer, hvor der mangler kildemateriale, men hvad er det egentlig den fysiske kulturarv kan tilføje til kilderne?

De skriftlige kilder har en ubestridt forrang for historikere, og det er de færreste, der har overvejet, hvordan bygninger kan fungere som

kilde til udforskning af fortiden. En af de få er den britiske historiker William Whyte, der har givet et ganske nytænkende bud på, hvordan bygninger giver mening.²⁶ Ifølge Whyte forholder det sig sådan, at vi almindeligvis ser på fabrikker, som om de repræsenterer en produktion. De fungerer med andre ord som del af den materielle kulturarv, fordi de illustrerer en fortidig produktion.²⁷ Lyder det genkendeligt, så skyldes det måske, at Whytes idé kan omsættes til nogle af Kristian Erslevs grundsatninger. Med Erslevs terminologi betyder det nemlig, at Whyte argumenterer for, at fabriksanlæg ikke fungerer som en beretning om industrisamfundet.²⁸ Derimod, forklarer Whyte, er fabrikken et produktionsanlæg. Den er ikke adskilt fra produktionen, men en del af den, og som sådan udtrykker den produktion, den giver mening og betydning.²⁹ Fabrikken er således et direkte udtryk fra fortiden, som er en del af fortiden. Den er en direkte adgangsbillet til historien og ikke bare en fortælling om noget, der var en gang. Igen, med Erslevs terminologi, betyder det, at fabrikkerne på et vist niveau fremstår som levn.³⁰

Med etableringen af fabrikken som et levn fra fortiden har Whyte givet et første grundlag for, hvordan vi skal forstå dette levn, hvordan vi kan analysere det og afdække dets mening. Fabrikken må nemlig, forlyder det hos Whyte, behandles med den vanlige kildekritik og efterprøvelse, som historikeren anlægger på sine kilder, da fabriksanlægget netop er blevet defineret som en kilde.³¹ Som antydning er det igen muligt at hente støtte hos Erslev i fortolkningen af Whyte. Vi må nemlig spørge, om kilden er sand, om noget nyt og uoriginalt er føjet til, om den fremstår i sin oprindelige form, som arkitekten havde tænkt. Således skal hvert led i arkitekturen fra arkitektens hoved til de sidste nye tilbygninger efterprøves. Vi skal overveje transpositionerne fra den ene genre til den anden. Det vil sige oversættelserne fra tegning til bygning til anlæg og afdække de forskellige meninger, der kommer til udtryk i de enkelte oversættelser og i helheden. Herved kan vi tegne et korrekt og sandfærdigt billede af en konkret fabriks arkitekturhistorie.

Fremgangsmåden er helt i tråd med en traditionel forståelse af kulturarv, idet Whyte giver os redskaber til at undersøge et fabriksanlægs historie med, og dermed mulighed for at finde den oprindelige form og alle overgangsfomerne imellem den oprindelige og den aktuelle fremtræden. Den kulturforvalter, der gerne vil frede og restaurere et fabriksanlæg, får dermed et bud på, hvordan det oprindelige udtryk kan findes. Den anden mulighed, der ligger i Whytes metode, er at finde tilbage til de overvejelser, arkitekten gjorde sig, og dermed er det et godt redskab for den historiker, der gerne vil skrive en biografi om en specifik arkitekt.

Et helt indlysende problem ved Whytes metodiske greb er, om det så faktisk er muligt præcist at afdække fortiden. Det er det næppe. Et andet og langt mere interessant spørgsmål er, om ikke Whyte overser det helt centrale ved industriens og industrisamfundets historie, at det handler om at forske i udvikling og forandring, og ikke om at finde oprindelsen til historien. Hvis formålet er at fortælle fabriksanlæggets historie i al dets foranderlighed og ikke mindst dets betydning for industriens historie eller dets betydning for industrisamfundets historie, så skal Whytes metode raffineres. Indledningsvist er det oplagt at bruge Whyte og lade undersøgelsen af et anlæg standse på de enkelte trin og kontekstualisere resultaterne til det øvrige samfund på et givet tidspunkt. Det foreslår Whyte også, men med det formål at vende tilbage til den oprindelige idé.

Whyte kan dermed anvendes til at etablere informationer om et givet industrianlægs udvikling i dets kontekst. Handler det derimod om at bevare et industrianlæg, så er der ikke nogle vigtige grunde til at bevare det, for at kunne følge Whytes metode: Hele undersøgelsen kan foretages som en undersøgelse af plantegninger og fotodokumentationer af anlægget. Det er ikke nødvendigt at være der selv. I forhold til kulturarvsstyrelsens ønske om at udpege fabriksanlæg, så er det dermed ikke nødvendigt for en historisk videnskabelig betragtning. De kulturhistoriske informationer og fortællinger om anlægget kan vi nemlig

sagtens gennemføre uden anlægget i dets fysiske fremtoning.

Det ville være oplagt at udvide Whytes forslag til en undersøgelsesmetode først og fremmest med en række overvejelser over rummets betydning. I "Industrialization and the City" ser Jonathan Charley en tydelig sammenhæng mellem arbejdsprocessen, rummet og hverdagslivet. Ifølge Charley udvikler arbejdsprocessen i den industrialiserede verden sig, så det går hurtigere og bliver mere effektivt. Meget mere kan produceres på den samme tid. Denne forandring slår igennem i vores byrum, således at der bliver bygget billigere, hurtigere og mere effektivt. Ligesom i industrien udvides kontrollen og magten, og de sociale skel er klare. Alt rationaliseres, arbejdsliv såvel som fritidsliv og det rum, vi bevæger os i. Noget af det vigtigste ved et moderne industrialiseret landskab er den rumlige segregering af samfundet efter klasse, køn og etnicitet, og den gentages overalt, hvor kapitalistisk urbanisering vinder frem.³² Vi må med andre ord spørge, om rummet gør noget ved os, og om det industrialiserede rum gør noget helt særligt. Videre gælder det, at industrialiseringen slår igennem alle steder. Hvad enten det er bygninger, forretninger eller let-industri, så er de alle underlagt den effektive og rationelle form, der kommer af præfabrikerede komponenter, som anvendes til byggeriet.³³ Den industrielle revolution redefinerede menneskene som assistenter til masseproduktionen, samtidig med, at den gjorde os til masseforbrugere. Hermed er der åbnet for et tyranni, der strækker langt hinsides arbejdspladsen og regulerer alle hjørner af hverdagslivet.³⁴

Rummets betydning for erfaringen og fortolkningen af industrisamfundet gælder ikke kun for byrummet eller i denne sammenhæng industrimiljøet. Det gælder også på det enkelte fabriksanlæg, hvor det er vigtigt at undersøge, hvordan opdelingen i fabrikken disciplinerer kroppene. Dette findes i de kendte industrikatedraler fra Venedig og England, hvor bygningernes storhed tjente til at gøre arbejderen lille. Præcis som menigheden i kirken. Men det findes også i den forskellige place-

ring af arbejdere på fabriksgulvet og ledelsen på direktionsgangen. Arbejderne blev disciplineret af fabriksuret, som Mumford viste det i sin gamle civilisationskritik. Gentagelsen, hvor mennesket bliver del af maskinen, og individet ophæves til fordel for massen, reproduceres i bygningsrummet. Industrisamfundet dresserer kroppen og individet, som også Foucault har fremhævet det med sin biopolitik. Hvordan udviklingen i disciplineringen af mennesket i industrien har fundet sted, kan bedst udforskes i de rum, hvor det skete.³⁵

De industrielle arkæologer får dermed understreget behovet for at have bygningen i dens konkrete fysiske fremtoning for herigenem at kunne fortælle dens historie og det omgivende samfunds historie. I modsætning hertil bliver det for en anvendelse af Whyte ret underordnet, om de fysiske rester af bygningen er til stede. Men den afgørende overensstemmelse i mellem de to er, at historikernes kildebegreb udvides fra kun at indeholde skrevne kilder til også at indeholde billeder, plantegninger og sidst men ikke mindst bygninger. Spørgsmålet er herefter, hvordan vi mere præcist kan forstå dem som historikere, men hvad der også er helt centralt at overveje, er, hvad de gør ved vores fortolkning og dermed ved den historie, vi kan fortælle. Det spørgsmål må overvejes nærmere, men det er klart, at fabriksanlæg kan bidrage til både en udforskning og formidling af industriens kulturhistorie. Spørgsmålet til industriminderne bliver derfor, hvad det er for en kulturhistorie, vi får mulighed for at formidle, og om det er den, vi gerne vil formidle.

Hvis minder?

Industriminderne kan bidrage til at udvide vores mangelfulde viden om industriens kulturhistorie. Dette er specielt muligt, hvis vi udpeger hele industrimiljøer som industriminder, da det vil give mulighed for både at formidle og fortolke industrisamfundets historie i et helt nyt lys. Annika Alzén peger da også på, at fabriksbygningerne har en mission, fordi de kan bidrage til at etablere et erindringsfælles-

skab for alle dem, der ikke går til kilderne og skriver industriens historie – og det er jo trods alt de færreste mennesker, der er så omstændelige i deres omgang med fortiden.³⁶ Særligt med afsæt i en moderne forståelse af kulturarv kan bygningerne pege på det hverdagslige og det fælles, og som sådan kan en bevarelse eller udpegnings af fabriksanlæg som minder være udtryk for en demokratisering. Industriminderne giver nemlig alle adgang til historien, og med det rigtige valg af minder giver de adgang til en fælles historie. Hermed åbner fokuseringen på industrisamfundets historie gennem udpegnings af 25 nationale industriminder for en demokratisering af den fælles kulturarv. Imidlertid må kriterierne for udvælgelsen overvejes nærmere for at give grundlag for en bestemmelse af demokratiseringen i projektet. Ligesom det må undersøges, hvilke historier det er muligt at fortælle med de industriminder, der hidtil er blevet udpeget.

Hvor der i Sverige, ifølge Annika Alzén, har været et bredt folkeligt fundament for etableringen af industriminder, så kniber det lidt mere med demokratiseringen af adgangen til fortiden i det danske industrimindepjekt.³⁷ Industrimindepjektet er initieret af kulturarvsstyrelsen, og det har aktiveret store dele af den danske museumsverden de seneste år. Således er dem, der først har bemærket projektet, museer rundt om i landet. Museerne har fået sat fokus på industriarven og på industrisamfundet og er begyndt at oparbejde ekspertise inden for området. Men dermed er det også blevet et essentielt musealt projekt, hvor debatterne på museerne ofte har handlet om fredninger. Dertil kommer, at der i løbet af året har været og vil komme en hel stribe af industrihistorieudstillinger på snart sagt alle landets museer. Der kommer også en lang række af foredrag, antologier, temanumre i tidsskrifter og en del forskning, ofte med direkte støtte fra kulturarvsstyrelsen. Hermed er det essentielt et administrativt projekt båret igennem af en høj faglighed og professionalisme, men folkeligt er det på ingen måde.

Spørgsmålet er da også, om et sådant projekt behøver at have en folkelig opbakning.

Det er selvfølgelig vigtigt, at det kan have en demokratisering af kulturarven til følge, men hvis ikke den folkelige opbakning findes for tiden, så skal det vel ikke, i demokratiets navn, betyde, at vigtige kulturminde forsvinder for al tid. Derfor kan det være helt centralt, at administrationen gennem sit engagement får sikret minderne og herved sikrer mulighederne for den fremtidige historieformidling og -forskning. Spørgsmålet bliver derfor, hvilke minder der sikres gennem den faglige og administrative beslutning eller med andre ord, hvilken kollektiv erindring den giver grundlag for at etablere. Det er derfor vigtigt at undersøge, hvilke industriminder der bliver peget på, og hvilke historier om industrisamfundet de giver grundlag for at fortælle.

Allerede i midten af 2007 var kulturarvsstyrelsen godt på vej med sin udpegning af industriminder, idet der indtil nu er udpeget 23 nationale industriminder. Det aller første minde blev faktisk udpeget allerede sidste år, da kulturarvsstyrelsen indledte sine udpegninger ved at pege på Carlsberg (København, 1847). Herefter er der blevet peget på: Hjedding Andelsmejeri (1882), Cathrinesminde Teglværk (1892), Danfoss (Nordals, 1933), Københavns vandværk (1859), Rud. Rasmussens møbel-snedkeri (København, 1869), Coop Danmark (Albertslund, 1964), De Danske Spritfabrikker (Aalborg, 1881), Sukkerfabrikken Lolland (Holeby, 1874), Kødbyen (København, 1878), Grøns Varehus (København, 1862), H.C. Ørstedsværket (København, 1916), Aalborg Portland (Aalborg, 1889), Mølleåen (1600-tallet), Holmen (København 1790), Lindøværftet/Munkebo (1959), Tasso og Albani (Odense, 1856, 1859), Frederiksværk (1756), Herning (1930-), Esbjerg Havn (1868), Håndværkerbyen (Valby, 1953-62), Siloanlæg (Århus, 1927), Bornholms industribælte (landskab 1840-90).³⁸

Fra faghistorikerens synsvinkel er der en række forhold, der springer i øjnene ved de hidtidige udpegninger. Det første er deres geografiske fordeling. København, er naturligvis stærkt repræsenteret med 10 nationale industriminder. Det virker helt og aldeles oplagt, fordi den tidlige industrialisering var markant i

København og fordi hovedstaden bevarede sin status som landets førende industriby langt op i 1900-tallet. Det er dog vigtigt at understrege, at førerpositionen helt og holdent er baseret på absolutte tal, hvor antallet af industrivirksomheder og antallet af ansatte i industrien er målestokken. I andre af landets byer har industrien haft en anderledes og helt dominerende betydning for udviklingen, fordi der ikke var andre erhverv eller indtjeningsmuligheder.³⁹ Aalborg og Odense er ligesom København pænt repræsenteret med hver 2-3 industriminder. Igen er det helt oplagt, da det er to af provinsens væsentlige industribyer, hvor industrien har haft en markant betydning for hele lokalsamfundets udvikling. Dertil kommer Danfoss på Als, der er vigtig, fordi fabrikken helt har domineret den lokale udvikling på halvøen samt en række industrivirksomheder i mindre byer eller langt ude på landet.

For den, der tænker i geografisk fordeling, er det interessante, at vi med de 23 udpegede industriminder først og fremmest kan fortælle om industrisamfundets historie i hovedstaden og et par større byer, men gennemgående er den geografiske repræsentation ikke helt skæv, selvom undtagelserne fra det generelle billede i udpegningerne er mere interessante. Her springer Esbjerg havn, et siloanlæg i Århus, Herning by, Frederiksværk og Bornholms industribælte i øjnene.

I stedet for at overveje geografisk repræsentativitet, så ville det være en mulighed at undersøge de udpegede minder med hensyn til branchefordeling. Dansk industri har været helt domineret af fødevarerindustri, jern- og metalindustri og af tekstilindustri. Det antydes også med minderne: seks minder er fra fødevarerindustrien, seks er fra jern- og metalindustrien. Herefter går det imidlertid galt. Tekstilindustrien er alene repræsenteret med Herning. Bygningsindustrien er stærkt repræsenteret med 3 både store og små anlæg. Trævarerindustrien med en fabrik. Dertil kommer et el- og et vandværk samt 4 anlæg, der knytter sig til transport og handel. Branchemæssigt er der dermed tale om en noget skæv repræsentation. Selvom de valgte er gode og velvalgte minder,

så virker det absurd, at Herning skal stå som nationalt centrum for fortællinger om dansk tekstilindustri historie, endsige som 'fyrtårn' over dansk tekstilindustri. Tillige bliver det med afsæt i tekstilindustrien i øjenfaldende, at den historie, vi kan fortælle med de valgte industriminder, først og fremmest er mændenes historie. Det bliver nemlig pludselig tydeligt, at tekstilindustrien er den eneste kvindeindustri, resten af de foreslåede minder repræsenterer typiske mandeindustrier. Spørgsmålet er da også, om der egentlig har været nogen kvinder i kulturarvsstyrelsens flok af beslutningstagere.

Skifter man fokus fra geografi og branche til periodisk repræsentativitet, så er det iøjensfaldende, at 1800-tallet er helt dominerende med 13 industriminder, mens tiden før er repræsenteret med tre minder og tiden efter med 7. Af de syv minder fra 1900-tallet er de 4 fra første halvdel af århundredet og de tre fra tiden efter anden verdenskrig. Denne fordeling siger noget om, at minderne bedst kan anvendes til en fortælling om Danmarks industrialisering, mens der ikke vil være ret meget at sige om den tid, hvor der faktisk var et industrisamfund, nemlig i 1900-tallet og især i tiden efter 1950.

Det sidste oplagte repræsentativitetsspørgsmål til de udpegede minder er naturligvis størrelsen på virksomhederne. Danmarks industri har haft en række ganske store virksomheder, men de små og mellemstore virksomheder har været væsentlige aktører i industristrukturen.⁴⁰ En nærmere vurdering af virksomhedernes størrelse viser, at over halvdelen af de foreslåede minder hører til blandt store virksomheder, mens resten må karakteriseres som mellemstore eller små. Det er en ganske skæv fordeling, hvis industriminderne skal bruges som afsæt for en fortælling om industrisamfundets historie. Men den forekommer måske rimelig, hvis udgangspunktet er virksomheder, der skal stå som fyrtårne for dansk industri.

Repræsentativitet kan dermed pege på en række problemer ved udpegningen af industriminder, men den overser helt det centrale for at tale om industriminder, idet fokus på indu-

strimiljøer forsvinder. Med vægtningen af repræsentativitet bliver der lagt vægt på, at alle brancher, områder, perioder og virksomheder er repræsenteret. Og det er de faktisk nogenlunde, selvom der er en række markante mangler. Det er nemlig overvejende storindustriens historie, det er industriledernes historie, og så er det selvfølgelig mændenes historie, industriminderne lægger op til at fortælle. Det er med andre ord den gamle og monumentale historie, som bliver formuleret som en ny national fortælling. Denne fortælling har givetvis sin opbakning fra kulturarvsstyrelsen og fra eksperter i industrihistorie rundt omkring i landet, men den mangler den folkelige opbakning, som Annika Alzén fremhævede som vigtig for projektets demokratisering, og den er med Pierra Noras fremstilling uhyre traditionel. Nora pegede på, at i forhold til historien har vi ikke længere et nationalt fællesskab, men i stedet mange og vidt forskellige fællesskaber, der selv styrer, hvad vi skal mindes.⁴¹ Det nationale fællesskab er opløst og erstattet af mange mindre fællesskaber, som skaber deres traditioner og historie og sørger for, at dette fejres. Men med industrimindeprojektet er der snarere en tilbagevenden til en opfindelse af et nationalt fællesskab, der med Hobsbawms ord blev installeret og gentaget med henblik på at etablere en national fælles forståelse af fortiden.⁴²

Hvad der institutionaliseres med industrimindeprojektet er dermed snarere en traditionel national forestilling om industrisamfundets historie, end der er tale om en moderne plastisk udvalgt, levende og foranderlig fortid.⁴³ Det ligner en bestræbelse på at skrive den store nationale industrisamfundshistorie. Denne fortolkning bliver bestyrket, hvis man undersøger de anlæg, der er udpeget som industriminder lidt nærmere. Et bemærkelsesværdigt fællestræk mellem de udpegede minder er nemlig, at de er pæne og bevaringsværdige. Flere er fredede eller fungerer som museum, og det er fristende at pege på, at de ikke havde behov for et industrimindeprojekt for at blive 'opdaget'. Med de pæne bygninger er der lagt op til en glat og nydelig fortælling om

industrisamfundets historie. En fortælling, der tillige vil ligge fjernt fra de flestes erindring om dette samfund. Med de valgte minder bliver det dermed muligt at foretage nogle historiske punktnedslag i fortællingerne om industrisamfundet. Dermed kunne det se ud til, at styrelsen har fået lagt vægten på monumentale fabriksanlæg eller anlæg fra industrisamfundet, eller lidt mere præcist kan man betvivle Noras antagelse om, at monumenternes og statuemaniens tid er forsvundet sammen med den tid, hvor alle i landet fejrede de samme begivenheder efter fælles ritualer.⁴⁴ Styrelsen er med andre ord ved at etablere grundlaget for en ny forherligelse af monumenter. Samtidig er det med valget af pæne og nydelige enkeltstående bygninger næsten umuligt at fortælle en sammenhængende historie, der fremhæver udvikling, forandring og fremskridt, som det helt centrale ved industrisamfundet. I modsætning hertil kan industrimindepjektet bedst anskues som en bestræbelse på at etablere et nationalt erindringsfællesskab, hvor det, alle skal mindes, er industrisamfundet, der samtidig konstrueres efter de ønskede kriterier.

Imidlertid er der også her hjælp at hente i industriminderne, idet der er udpeget tre gode, velvalgte og oplagte industriminder, der kan stå i centrum for en fortælling om det danske industrisamfund: Herning by, Frederiksværk og Bornholms industribælte. Når disse tre områder skal fremhæves, så er det, fordi de giver et ordentligt fundament for både at forske i og at fortælle industrisamfundets historie. Med udpegningen af de to byer og det bornholmske industrilandskab er der valgt tre egentlige industrimiljøer, som kan danne udgangspunkt for en fortælling om industrisamfundet, der vægter udvikling, forandring og fremskridt. De visualiserer industrisamfundet gennem deres udvikling. I de to byer er både små, store og mellemstore virksomheder repræsenteret. Herning repræsenterer en kvindeindustri. Frederiksværk en mandeindustri. Infrastrukturens udvikling fremgår samtidig med udviklingen af den offentlige administration. Samtidig kan beskueren opleve udviklingen i behovet for uddannelse og kulturtilbud alt imens industri-

bæltet på Bornholm viser, hvordan industrien har forandret ikke bare byerne, men også landskabet. Dertil kommer, at de tre minder pænt illustrerer lige præcis den danske fortælling om industrisamfundets udvikling. Hermed fremkommer den fortælling om industrisamfundet og måske endda velfærdssamfundet, som er typisk for Danmark og som sådan kan hæves til at have national interesse. Det er en langt bedre og mere interessant fortælling, end den der udpeger en række nationale monumenter og bruger dem som afsæt for at konstruere en gloriøs fortid for dansk industri.

Problemet er, at hvis vi skal se 'fyrtårne', så skal vi til Tyskland, England, Frankrig, Italien eller måske endda USA eller Rusland. Danmark er faktisk uinteressant, og vi skal vel ikke bevare industriminder, bare fordi de er danske? En nærmere vurdering af de valgte industriminder får det næsten til at se sådan ud. De valgte minder ligner nemlig til forveksling en industrikanon, hvor alle interessenter har fået en række af deres emner godkendt. Selvom der er problemer med repræsentativiteten, så er de ikke overhængende. Snarere udmærker de valgte minder sig ved deres selvfølghed. Med udvælgelsen af 25 fabriksanlæg, der kan stå som fyrtårne over dansk industris historie, har Kulturarvsstyrelsen sat en helt bestemt dagsorden for den kollektive erindring om industrisamfundet. Erindringen med afsæt i industriminderne giver nok et lige så præcist billede af industrisamfundets historie, som kulturkanonen giver af Danmarks kulturhistorie.

Afslutning

Indledningsvist blev det set som en pointe, at der med kulturarvsstyrelsens udnævnelse af 2007 til nationalt industriår og udpegningen af 25 industriminder var skabt et helt nyt fundament for fortællingerne om industrisamfundets historie. Herefter blev der spurgt til, hvilke fortællinger om industrisamfundet, som initiativet kunne bidrage til at få fortalt. Udgangspunktet for at besvare spørgsmålet var, at det overvejende er industriens kulturhistorie, der mangler at blive fortalt. Her blev det

set som en pointe, at fabriksanlæg kan give et bidrag til forskningen i industriens kulturhistorie, samtidig med at muligheden for at fortælle hele industrisamfundets historie fra enkelte fabriksanlæg blev problematiseret. I stedet må der ses på anlægget i dets kontekst for at kunne fremhæve hele samfundets historie. Dernæst blev modsætningsforholdet mellem industrisamfundets konstante forandring og fremskridt, og det fredede industrimindes stabilitet og uforanderlighed problematiseret. Derefter peges der på, at fabriksanlæg kan anvendes, både når vi skal forske i og formidle industriens historie, men industimiljøer er bedst, hvis det er industrisamfundets historie, der skal fortælles. Endelig peges der på, at de industriminder, som kulturarvsstyrelsen har peget på indtil nu, primært kan fortælle en pæn og glørværdig national industrihistorie. Det var tillige bemærkelsesværdigt, hvor selvfølgelig de udvalgte minder var: De bød kun i ringe grad på muligheden for at fortælle nye historier om industrisamfundet.

Industriminder repræsenterer et nyt fundament for at fortælle industrisamfundets historie, men med de valgte minder er der ikke basis for at tilføje meget nyt til den allerede velkendte historie, og det må derfor overvejes, om der ikke er brugt for mange ressourcer på industriprojektet.⁴⁵ Ressourcer, som der givetvis er mange museumsledere, der kunne have anvendt bedre. Men der var tre undtagelser fra det generelle indtryk minderne gav: Herning, Frederiksværk og Bornholms industribælte. Med disse tre industriminder blev der faktisk etableret muligheden for at tilføje noget helt nyt og anderledes til udforskningen og formidlingen af industrisamfundets historie.

Problemet ved industrimindeprojektet ser ud til først og fremmest at være metodisk og teoretisk. Kulturarvsstyrelsen har nemlig ikke haft en ekspliciteret teori og metodik, hvilket har resulteret i, at industriminderne først og fremmest lever op til krav om repræsentativitet. Derimod lader de en del tilbage at ønske med hensyn til hele industimiljøer, hvor forandring og udvikling kan spores og formidles. Derfor opstår den paradoksale situation, at kul-

turarvsstyrelsen kommer til at overse netop det materielle og det fysiske i industriminderne og de fortællinger minderne kan bidrage med.

Problemet med projektets manglende eksplicite teoretiske fundament går igen, når de konkrete valg af industriminder vurderes. På den ene side ekspliciterer kulturarvsstyrelsen, at den vil skabe grundlaget for formidling af industrisamfundets nationale historie. På den anden side giver den ikke det nødvendige grundlag for denne formidling. Derfor fremsstår industriminderne ikke som grundlag for den afgørende eller interessante historie om fortiden, men i stedet som udgangspunkt for etablering af en fælles erindring. Erindringen er netop kendetegnet ved at foregå i nutiden, det vigtige bliver dermed, hvad vi har lyst til at huske – ikke om det nødvendigvis er en historisk set interessant fortolkning af fortiden.

I og med projektets iboende konservatisme er det fristende at se det i forlængelse af hele den stribe af kanonprojekter, der allerede er kommet fra ministeriet. Lidt mere præcist ligner udpegningen af industriminder til forveksling en industrikanon, der som alle de andre kanonprojekter konstruerer en glørværdig fortid.

Noter

1. Artiklen blev afsluttet i september 2007.
2. Referat fra møde i Håndværks- og industripuljen 28. oktober 2002 på Sydsjællands Museum; Industri-kulturens år 2007, oplæg til projektet med nedsættelse af styregruppe og formulering af formål, marts 2004.
3. www.kuas.dk.
4. Mødereferat 2004; Henrik Christoffersen Dansk Velfærdspolitik efter 1945. Nyt Nordisk Forlag 1984, s. 129 ff.
5. Se breve og kuas' hjemmeside
6. Se fx Hans Chr. Johansen Industriens vækst og vilkår 1870-1973. Odense Universitetsforlag 1988, s. 5.
7. Johansen 1988, s. 5.
8. Svend Aage Andersen. Arbejderkultur i Velfærds-samfundet. SFAH. Skriftserie nr. 39. u.å.
9. Ole Hyldtoft *Den industrielle kulturarv i Danmark i 30 år* s. 3. Se <http://www.staff.hum.ku.dk/hyldtoft/induarv.htm>.

10. Ole Hyldtoft *Den industrielle kulturarv i Danmark i 30 år* s. 6.
11. Se selskabets formål på dets hjemmeside www.teknik-og-kultur.dk.
12. Annika Alzén. Fabriken som kulturarv. Symposium. 1996. s. 15.
13. Karl Marx *Das Kapital*. Kritik der politischen Ökonomie. MEW 23. 1984.
14. Robert Gordon og Michael Raber. 2000. *Industrial Heritage in Northwestern Connecticut. The Connecticut Academy of Arts and Sciences*. S. 205.
15. Ellen Braae. 2003. Konvertering af ruïnøse industrilandskaber. Arkitektskolen i Aarhus. s. 221.
16. Gordon og Raber. 2000. s. 205.
17. Gordon og Raber. 2000. s. 206.
18. Gordon og Raber. 2000. s. 207.
19. Braae. 2003. s. 250.
20. Gordon og Raber. 2000. s. vii.
21. Gordon og Raber. 2000. s. xi.
22. Gordon og Raber. 2000. s. xi.
23. Gordon og Raber. 2000. s. xi
24. Braae. 2003. s. 193.
25. Selv når bygningerne er væk kan arkæologer bestemme et anlægs størrelse og udformning ud fra fundamentet og andre rester. Viden kan tilføjes ved at studere omgivelserne og dokumenter kan bidrage til en fortolkning. Gordon og Raber. 2000. s. ix.
26. William Whyte "How do buildings mean? Some issues of interpretation in the History of Architecture" *History and Theory* 45, may 2006. s. 153-177.
27. William Whyte. 2006. s. 172.
28. Kristian Erslev. *Historisk Teknik*. Den historiske undersøgelse fremstillet i sine grundlinier. Den danske historiske forening. København 1987 (1911), s. 6-9.
29. Whyte. 2006. s. 169.
30. Erslev. 1987(1911). s. 6.
31. Whyte. 2006. s. 157.
32. Jonathan Charley. "Industrialization and the City. Work, Speed-up, Urbanization" I red. Iain Borden and David Dunster *Architecture and the Sites of History*. Interpretations of buildings and cities. Butterworth Architecture, 1995. s. 344-357. s. 349
33. Jonathan Charley. 1995. s. 352
34. Jonathan Charley. 1995. s. 364
35. Det skal tillige understreges, at disciplineringen næppe er et overstået kapitel. Zaha Hadids hypermoderne BMW-fabrik i Leipzig (2005) viser med sit åbne fabriksrum, hvordan der endnu er markante forskelle i disciplinering af arbejdere og administrativt personale: direktionen er placeret som i et panoptikon i forhold til fabriksgulvet. De-humaniseringen er

næppe slut, men den materielle kultur kan være en kilde til at udforske den nærmere i dens udvikling og forandring. Se www.zaha-hadid.com.

36. Alzén. 1996. s. 18-19.
37. Alzén. 1996. s. 123.
38. Se kulturarvsstyrelsens hjemmeside www.kuas.dk september 2007.
39. Et godt eksempel på det er Grenå, hvor Grenå Dampværeri helt dominerede byen og udgjorde fundamentet for dens samlede udvikling i den første halvdel af 1900-tallet.
40. Se Johansen. 1988.
41. Pierre Nora "The Era of Commemoration" i *The Realms of Memory*. Columbia University Press. 1998. s. 610.
42. Hobsbawm
43. Nora. 1998. s. 614.
44. Nora. 1998. s. 615.
45. Museernes samlede forslag med nogle ganske nytænkende bud på industriminder findes på en bruttoliste på www.kuas.dk

Abstract

Anne Trine Larsen: Past and Future at the Factory, *Arbejderhistorie* 3/2007, pp. 48-63.

"Past and Future at the Factory" considers the Danish Year of Industrial Culture 2007. The question is, why focus on a Year of Industrial Culture, and what new can it tell us about the history of the industrial society? The analytical approach is based on an internationally founded theory and method. The general intention is to qualify the debate about the Year of Industrial Culture in Denmark, whereas the specific intention is to discuss the 25 selected industrial heritage sites, which are to be announced during the year. The theoretical and methodological foundation leads to the conclusion that the industrial monuments are slightly conservative and traditional and will not provide us with new knowledge on the history of industrial society. However, they are likely to provide us with knowledge about the cultural history of the businesses in question.

Anne Trine Larsen, ph.d., udviklingskonsulent
annetinelarsen@yahoo.dk